

Kulturlandskapet i Södra Svänö Store Mosse nationalpark

En rapport av kulturgeograf Astrid Eriksson, Landsbygdsavdelningen,
Länsstyrelsen i Jönköpings län 2001

Länsstyrelsen i Jönköpings län

■ Kulturlandskapet i Södra Svänö Store Mosse nationalpark

Meddelande	nr 2001:24
Referens	Johan Rova, Naturavdelningen, Länsstyrelsen i Jönköpings län
Kontaktperson	Johan Rova, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Direkttelefon 036-39 52 27, e-post johan.rova@f.lst.se
Webbplats	www.f.lst.se
Fotografier	P-O Ringquist, Johan Rova
Kartmaterial	Ur Ekonomiska kartan © Lantmäteriverket Gävle 2001. Medgivande M2001/3551.
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—01/24--SE
Upplaga	2:a upplagan, 30 ex.
Tryckt på	Tryckt på Länsstyrelsen, Jönköping 2007
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper och omslaget består av PET-plast, kartong, bomullsväv och miljömärkt lim. Vid återvinning tas omslaget bort och sorteras som brännbart avfall, rapportsidorna sorteras som papper.

© Länsstyrelsen i Jönköpings län 2007

Förord

Rapporten är utförd som en del i dokumentationen av natur- och kulturvärdena inom Store Mosse nationalpark och har bekostats av Naturvårdsverkets förvaltningsanslag till Länsstyrelsen för skötsel av skyddade områden. Redovisade slutsatser är författarens egna och kan inte åberopas som Länsstyrelsens ståndpunkt eller ställningstagande.

Omslaget: havreskörd på Skomakarplöjorna i början av 1930-talet. Fotograf: okänd.

Innehållsförteckning

Förord	5
Natur och kultur	8
Södra Svänös läge	8
Tid och rum	8
Sjösänkning	8
Från kulturpåverkad natur till naturreservat och nationalpark	9
Inägomark och utmark	10
Uthägnader	10
Åkerbruket i Södra Svänö vid Laga skiftet	11
Nyodling i äng och betesmark efter laga skiftet	11
Åkerbruket i Södra Svänö under första halvan av 1900-talet	11
Plöjning efter häst	12
Stenröjning	12
Sådd och skörd	12
Tröskning	12
Malning	12
Råttor	12
Gödsel	13
Linodling	13
Ängsbruk i Södra Svänö	13
Hamling	13
Ängsbruk och klöverbollar	13
Redskap	14
Utmark i Södra Svänö	14
Torrlagd sjöbotten	15
Fårskiljning	15
Sjödelning	16
Odlingsspår i Södra Svänös marker	16

Norrgården	18
Norrgårdens byggnader	18
Boningshus	18
Ladugård	18
Brandträd	18
Jordkällare och dass	18
Torpet Lilla Svänö	19
Kyrkvägen	19
Norrgårdens familjehistoria	19
Södergården	20
Södergårdens byggnader	20
Boningshuset	20
Ladugården	20
Jordkällare	21
Södergårdens familjehistoria	21
Källhänvisningar	22
Karta: Södra Svänö vid Laga skiftet 1847	23
Karta: Södra Svänö på 1950-talet	24
Karta: Jämförelse mellan 1847 och 1953	25

Natur och kultur

Södra Svänös läge

Södra Svänö ligger i Kävsjö socken i Östbo härad i Finnvedens folkland i Gnosjö kommun i Jönköpings län och i Smålands landskap. På kartan hittar man Södra Svänö mellan Skillingaryd, Gnosjö och Värnamo i Store Mosses nordöstra del. Man tar sig dit från vägen mellan Klevshult och Uppebo med avtagsväg mot Svänö och vidare till Södra Svänö på en liten grusad mossväg.

Tid och rum

Södra Svänö ligger 165-180 meter över havet. Berggrunden i området består av metabasit. Vid Södra Svänö är berget till stora delar täckt av en moränrygg i nord-sydlig riktning, som är uppdelad i en större nordlig och en mindre sydlig del, Hanö. På enstaka ställen går berget i dagen. Åkerjorden består av sandjord och lite mossjord.

Under förhistorisk tid har Södra Svänös större och mindre ö haft bra läge för bosättning, med tillgång till fisk och sjöfågel och dessutom med odlingsbar jord. På Hanö ligger ett gravfält (RAÄ Kävsjö sn. nr. 35), på högsta punkten. Det består av resta stenar och är troligen från järnåldern. Enligt en tidsningsartikel från 1967 skulle Magni Nilsson från Södra Svänö funnit en spjutspets och resterna av en lerurna där.

Namnet Svänö fanns i skrift redan 1643 och kan tolkas som Svens ö. Hanö är inte känt i skrift, men Han- i namn kan syfta på skogsfågel. Södra Svänö var uppdelad i gårdarna Norrgården och Södergården, som beskrivs närmare längre fram i texten.

Den äldsta kartan över Södra Svänö är från 1847. Den låg till grund för Laga

skiftet 1848. På den syns det tydligt att Södra Svänö var en ö och att söder om denna låg den mindre ön Hanö. Väster om öarna låg Kävsjön och öster därom låg högmossen, Store Mosse. Kartan visar också markanvändningen innan skiftet och hur gränsen mellan de båda gårdarna dragits med linjal. Gränslinjerna överensstämmer med de som återfinns på 1953 års ekonomiska karta.

Dessutom finns en ekonomisk karta från 1991, en topografisk karta och andra typer av kartor.

Den gamla kyrkvägen gick genom Södra Svänös Norrgård. Kyrkvägen, väster om Norrgården, används i dag som vandringsled. Vid gården viker vandringsleden av mot söder genom Södergården.

Sjösänkning

Innan sjön sänktes omkring en meter 1840, nådde Kävsjöns strandkant fram till Södra Svänös västra sida. Nuvarande vattenyta ligger 164 meter över havet.

Ett dikningsföretag bestående av bönder, som bodde runt sjön, grävde om Fläsebäcken till en djup utloppskanal, som ungefär följde den gamla bäckfåran. Fläsebäcken utgår från Kävsjöns västligaste del och mynnar i Storån.

Både Kävsjön och Horssjön sänktes, och Häradsösjön försvann helt. Sjöbottnarna var sandiga, men genom att vass och andra växter förmultnat, hade det bildats dy ovanpå sanden.

Södra Svänös "Norrgård" som den ser ut idag. Till vänster boningshuset, till höger raststugan. Foto: Johan Rova.

Från kulturpåverkad natur till naturreservat och nationalpark

Av området kring Kävsjön och Store mosse bildades ett naturreservat 1971. Under förberedelserna för detta upphörde betet i denna kultur- och naturmark. Därefter betades området åter med cirka 15 kor från gårdarna omkring. Torvfabriken, som legat vid Kittlakull i Store Mosses inre del, hade brunnit och naturen började återta Store Mosse. Utloppskanalen från Kävsjön växte igen, så att vattenståndet höjdes, men den rensades under åren 1941-1965.

Lantbrukaren Sven Nilsson sålde 1964 Södra Svänös Södergård till Naturvårdsverket. I 15 år därefter betade Söder- och Norrgårdens drygt tio djur där.

Store mosse nationalpark bildades 1982. Strandängarna runt Kävsjön, som hunnit växa igen med pors och högvuxna starrarter, behövde återställas. All högre växtlighet brändes och slogs med hjälp av röjsågar och på vissa ställen bearbetades marken med rotorkultivator. Man har sedan försökt hålla en del av den gamla sjöbotten öppen med slätter och inhyrda betesdjur.

Syftet med nationalparken är att ”bevara Sydsveriges största sammanhängande myrområde i väsentligen oförändrat skick, där sjö och myr med växtlighet och djurliv skall få utvecklas fritt.”

Jordbrukslandskapen på fastlandsholmarna kring Svänö och Lövö innehåller dock värden, som är bundna till upprätthållen hävd och förvaltas därför i enlighet med detta.

Inägomark och utmark

Inägomark bestod av åker och äng, där djur inte fick beta förrän allt hade skördats. Åkern gav säd till mjöl och utsäde till nästa års sådd. Ängen gav vinterfoder, dels gräs till hö och dels löv, som torkades.

I ängen växte lövträd i klungor, bland annat lind, alm och ask. De hamlades. Mellan trädklungorna låg öppna ytor där det växte gräs. I ängen växte också hasselbuskar, som gav nötter till folket under vintern (julnötter!). Hasselbuskarna gödslade ängen med sina löv. Ekar var regale (tillhörde Kronan) och fick inte tas ner varken i ängen eller var de annars växte. Det gillade inte bönderna. Ekollon användes som föda åt svinen.

Utmarken bestod av skog och hagar. Där betade djuren under den varma årstiden. I hagarna växte bara enstaka större lövträd, för nya kunde inte växa upp eftersom alla nya skott betades av. Däremot kunde enar växa upp där, eftersom tamdjur inte betar barr. Enar är så ljuskrävande att de far illa av skugga, till exempel av att stå för tätt. De triv-

des därför i den öppna betesmarken. Det var brukligt att underkvista enar för att de skulle kunna användas till gärdesgårdsstörar.

Uthägnader

Inägomark och utmark skildes åt av en hägnad, som i Småland brukade bestå av en trögärdesgård.

I Svänö var trögärdesgårdarna byggda av störar av ene och snedliggande troler (slanor) av gran. Störarna kapades inte av, utan de skulle ha sin fulla längd. När de allt eftersom ruttnade i jorden, kunde de slås ner längre. Slanorna (trolerna) kunde bestå av två små granspiror, som låg med nacke mot fot. De kunde också bestå av delade stammar och då kallades gärdesgården spräckegärdsle.

Vidjorna var vanligtvis gjorda av vide, som var lätt att böja, särskilt sedan de värmts över eld. Grangrenar kunde användas på samma sätt.

Odlingssäde med nyhamlade lindar. Foto: P-O Ringquist.

Åkerbruket i Södra Svänö vid Laga skiftet

Vid skiftet var Södra Svänös samlade åkeryta sju tunnland och ängsytan 54 tunnland, vilket tyder på att boskapsskötseln betydde mer än spannmålsodlingen.

Åkermarken låg inom ett enda åker- och ängsgärde, omgärdat av en enda trögärdesgård. Det betyder att man odlade i ensäde, det vill säga att alla åkrar brukades varje år. Åkrarna var vid laga skiftet terränganpassade, små och steniga. De hade sina egna namn. Inne i gårdet låg en liten kålgård omgärdad av en trögärdesgård. Där odlades kål och andra grönsaker. Gärdesgården skyddade kålgården mot de djur, som fick beta i gårdet efter att såväl hö som säd skördats.

Namnet Hamplandsåker tyder på att man där odlade hampa, förmodligen för att tillverka rep.

Nyodling i äng och betesmark efter laga skiftet

En jämförelse mellan laga skifteskartan och gamla ekonomiska kartan visar att ängen efter laga skifte hade odlats upp i möjligaste mån, liksom de högre delarna av utmarken (betesmarken).

Åkerbruket i Södra Svänö under första halvan av 1900-talet

Sedan första hälften av 1900-talet har de utökade åkrarna fått andra namn än de som användes vid laga skiftet. Skomakarplöjorna fick till exempel sitt namn av att Nils i Svänö arrenderade ut dem till en skomakare.

Här binder mor Anna och sönerna Elving, David och Olle kärvar, som hon och barnen sätter upp. Tiden är tidigt 1930-tal och man håller troligtvis till i Skomakarplöjorna. Nesse i Svänö är inte med på bilden, kanske håller han i kameran. Foto: okänd fotograf.

Hur åkermarken odlades under första delen av 1950-talet fanns länge i mannaminne. Åkern låg i klövervall i tre år och sedan plöjdes den upp med plog och såddes med råg, vete eller havre. Det blev ett kretslopp, med träda bara när en åker eller del av åker fick för mycket kveke (kvickrot). Då plöjdes den upp och harvades hela sommaren. På hösten såddes den med råg eller vete. Havre såddes endast under våren. Korn var inte vanligt på den tiden och odlades inte i Södra Svänö.

Plöjning efter häst

Som dragare användes en nordsvensk häst. Vid plöjning gick hästen över de jordfasta stenarna och den var tränad att stanna när plogen kom fram till stenen. Då lyfte plöjaren plogen över stenen och hästen fortsatte att gå. På den tiden häst användes, fanns det betydligt fler stenar att lyfta plogen över, än de som nu syns i markytan. Jordfasta stenar var inte bara till besvär för bonden, utan de värmdes också åkern, så att inte säden frös under hösten.

Stenröjning

Tidigare generationer lade ned mycket arbete på att röja sten från åkrarna. Bärbara stenar lades i odlingsrösen. På laga skifteskartan är många sådana inritade. Ett sätt att forsla bort stora stenar var att rulla upp dem på en släpa, som med hjälp av häst drogs till åkerkanten.

På Boaåkern fanns till exempel 1847 många odlingsrösen, men efter skiftet röjdes dessa bort och stenarna tippades nedför kanterna i västra delen av åkern. Den åkern kallades i början av 1900-talet Ladugårdsåker.

Sådd och skörd

Utsädet betades inte. Det bars i en såskäppa och kornen spreds för hand. Efter sådden

harvades och bultades jorden med en träbult, som var gjord av en tjock trästam. Ringvält fanns inte.

Männen slog säden med hjälp av en lie med båge. Bågen gjorde att säden lade sig väl samlad. Säden togs sedan upp av kvinnorna, som band den till neker (kärvar).

Tröskning

Tröskningen utfördes förr av två till fyra man med slaga. För att rensa säden kastades den på logen. Agnarna föll närmast kastaren. Längre bort föll de lättare kornen, som användes som fodersäd och längst bort föll de tyngsta kornen, som användes som utsäde. I början av 1900-talet användes en kastmaskin.

Slagorna ersattes så småningom med tröskverk, som stod på logen och drogs med hjälp av remmar från en vandring. Vandrings-skjulet, som låg i anslutning till logen, var närmast runt. I mitten stod en stor stock, och en häst drog stocken runt, runt. Med remmar överfördes rörelsen och kraften till tröskverket.

Malning

När säden skulle malas, tog man med en säck säd på en vagn och for till Uppebo kvarn, som låg vid Storåns utlopp i sjön Flaten cirka en mil bort.

Råttor

Råttor vill gärna äta säd och för att hålla dem borta, hade man både katt och råttfällor. Fällorna bestod av en platta och ett lod, som gillrades upp och man satte fast ett lockbete. När råttan tog betet föll lodet ned och dödade råttan.

Gödsel

Gödseln kördes ut på åkrarna under vintern. Under våren spreds den sedan ut med en grep. Detta arbete hjälpte kvinnorna till med. När det blev möjligt, köpte man så mycket köpegödsel (konstgödsel), som man hade råd till. Konstgödseln spreds ut med såskäppa, på samma sätt som utsädet.

Linodling

I början av 1900-talet odlade Södergården lin på åkern Brykarsrumpa, som låg utmed den gamla sjökanten. Det är norra spetsen av Västra lid på 1847 års karta. Linet slogs och samlades i knippen och linfröna togs av i en liggande linkam. Därefter breddes knippena ut på marken, så att linet fick röta där. Ofta låg linet kvar så länge, att gräset växte igenom. Vid rötningen lossnar lintågorna från ved och bark.

Efter rötningen skulle linet torkas och det gjorde man genom att elda i gropar och lägga linet på slanor över. Södergården hade fyra sådana gropar i rad norr om Brykarsrumpa och fyra väster om Ladugårdsrumpa. Senare moderniserads lintorkningen genom att man byggde en linbastu på en liten ö, några meter utanför gamla sjökanten, väster om Brykarsrumpa. Den har varit cirka 2x2 meter stor och har nu rasat samman.

Norrgården torkade linet över en rektangulär stensatt grop, en lingrav, som ligger nordöst om den gamla stugtomten (nuvarande grillplats).

För att få bort skävor (linets vedffisor) måste linet sedan bråkas och skäktas. Därefter kunde linet häcklas (kmmas) och spinnas.

Ängsbruk i Södra Svänö

Vid laga skiftet i mitten av 1800-talet bedrevs ängsbruk i det stora åker- och ängsgärdet. De marker som då inte var uppodlingsbara,

brukades som äng. I ängen slogs gräset och bärgades som hö till vinterfoder, liksom de torkade lövknippena från de hamlade träden.

Benämningar som ängslätt och äng vid smedjan användes vid laga skiftet. Dessa ängar låg jämförelsevis högt och var troligen torra hårdvallsängar. Benämningarna östra maden och ängsbröta tyder däremot på att de var sidvallsängar. De låg mot Östra mosse, var sidlända (sluttande och lite fuktigare), och låg troligen någon gång under året under vatten. I hårdvallsängen växte fler träd och mindre gräs och i sidvallsängen färre träd och mer gräs.

I början av 1900-talet hade den östra delen av ängsmarken odlats upp. Nu fanns det bara ett ängsnamn och det var Gubbadalens äng, som vid laga skiftet kallats Flodalen och var sidländ. Den ligger öster om Södergårdens ladugårdsgrund.

Hamling

I början av 1900-talet hamlades forfarande ängens löv till vinterfoder. Husfar hamlade aspkvistar i knippen och husmor repade lindelöv. Barnen fick följa med mor och hjälpa till så gott de kunde och ibland hade de med sig mat ut, vanligtvis pannkakor av ägg, som de egna hönsen värpt.

I Södra Svänö finns, då detta skrivs, flera hamlade träd, varav en del är återhamlade och några är nyhamlade.

Ängsbruk och klövervallar

I mitten av 1900-talet brukades kullarna som äng och där växte det bästa gräset. Gräset slogs och höet stäcktes till stackar. Därefter kunde djuren beta där, men de måste då tjuddras så att de inte kom åt höstackarna.

Omkring månadsskiftet juni-juli, när klöver började blomma, började man slåttorn på Södra Svänös åkervallar. Höet slogs med

Gammal hamlad lind som nu återhamlats. Foto: P-O Ringquist.

lie. Slåttermannen slipade lien på en slipsten, innan han gick ut. Eftersom han behövde bryna lien när den blev slö, tog han med sig både ett bryne och ett kärl försett med handtag att ha vatten i. Dessutom tog han med sig en vesp. Vespén var en brynsticka av sjödränkt ek, som användes vid lättare skärpning av lien.

Höet på klövervallarna antingen stäcktes eller hässjades. Hässjorna var 15 steg långa och bestod av stakar och linor, rep eller trol (slanor).

Redskap

Höet slogs med långlie fram till 1948, då en slåttermaskin köptes. Under 1940-talet köptes också en höräfsa med stora hjul. Båda drogs

med häst. En traktor av tysk modell köptes 1959. Det var en ny Porsche med 27 hästkrafter. Den kostade 12 000 kronor och det var mycket pengar på den tiden. Den gick bra och några reservdelar behövde inte inköpas - vilket var tur, eftersom Porsche slutade tillverka traktorer. Traktorn finns bevarad och är fortfarande körbar!

Utmark i Södra Svänö

Betesmarken, som låg söder om det omgärdade gårdet, hade innan sjösänkningen 1840 sin naturliga begränsning mot sjön i väster och (med en trögärdesgård) mossen i öster. I betesmarkens södra del låg en liten åkerlycka, Hanöfällan, som var lyckt (stängd) för betesdjuren.

Torrlagd sjöbotten

Sjösänkningen medförde att marken ovanför den gamla strandkanten blev torrare. Den kunde ändå vara ganska fuktig efter snösmältningen. Den torrlagda sjöbotten kunde användas som betesmark.

Gårdarna kring sjön använde sjöbotten som en gemensam allmänning. Där släppte man sina betesdjur. Under första delen av 1900-talet betade 300-400 kor och cirka 250 får på sjön. Där betade också ett 50-tal hästar, när vårbetet var avslutat och innan slåttarna började. De betade där så snart det inte var något hästgöra att utföra.

Man hade uthägnat betesdjuren genom att bygga en trögärdesgård i den gamla strandkanten. Fåren hade för vana att storma denna gärdesgård, genom att sju-åtta stycken sprang mot den samtidigt. Vanligtvis hann de endast ta lite havre på rot, innan de upptäcktes, men 1927 bröt sig fåren genom trögärdesgården och hann äta upp alla neker

(kärvar) havre, innan de upptäcktes! Nesse i Svänö och hans familj, som då brukade den södra gården men bodde på Fridhem vid Norra Svänö, gick miste om både mjöl och utsäde. Nesse stängde därför in alla fåren i Södergårdens vandringskjul intill ladugården och ägarna fick lösa ut sina får för sju kronor styck. Dessutom skrev han till sina syskon i Amerika och fick pengar till utsäde.

Fårskiljning

På höstarna skildes de olika gårdarnas får åt. Alla fåren samlades då in i ett vandringskjul. Fåren kunde vara märkta i öronen. Det vanligaste var att man klippte ur en eller fler små vinklar på olika ställen i örat. Fåren kunde också ha en märkt rem om halsen. Under sommaren växte ullen över remmen. Varje gård hade sitt märke (bomärke).

Stentippen på Södra Svänö. Genom att tippa av stenen från båda sidor av vagnen och hålla ett område i mitten körbart för nya transporter har det så småningom bildats en "väg" kantad av stenblock. Foto: P-O Ringquist.

En av de gamla markvägarna i Södra Svänö. Delar av vägarna är underbroade, det vill säga förstärkta med sten för att tillåta transporter även vid sämre väderlek. Foto: P-O Ringquist.

Sjödelning

Sjön delades inte förrän 1935 och då sattes dels gränsmärken upp i strandkanten och dels sjömärken i sjön.

Odlingsspår i Södra Svänös marker

Uppe på höjden sydöst om Norrgården ligger flera terränganpassade terrassodlingar. De har stenröjda ytor med åkerhak i sin övre och terrasskanter i sin nedre del. De har bildats genom att röjningssten lagts mot den lägre kanten och genom jordbearbetning och erosion har jord förts från den övre delen till den lägre. Där har jorden stannat mot röjningsstenarna och bildat en terrass. I äldre tid ärjde man med årder och i senare tid plöjde man med plog.

En terrass, som beror på laga skiftets gränsdragning, har bildats i ungefär nord-sydlig riktning i gamla Hampalandsåkern. Genom att åkern sluttar svagt och grannarna brukat åkern var för sig på var sin sida om gränsen, har en terrass och ett åkerhak bildats i ägo gränsen.

Söder om 1953 års Södra åker och väster om nuvarande stig, ligger ett ganska stenrikt område, som endast lämpar sig för bete. Där ligger stenar i en krokig och dubbel rad. Mellan stenraderna är det stenfritt. Det är en typ av stentipp. Man släpade upp stenar på en vagn och körde dem till ett obrukbart område. Där välte man ner stenarna på var sin sida om vagnen. Stenarna fick inte hindra nästa lass med sten, därför ser dessa stentippar ut som stenkantade vägar!

I Södra Svänö finns spår av både bebyggelse, vägar och markanvändning. En del av dessa är inte beskrivna ovan, utan beskrivs i det följande.

Markvägen finns med på 1953 års ekonomiska karta och går från Norrgårdens ladugårdar i en sväng mot söder. Den är underbroad i sin lägre sida, för att vara stadig att åka på i alla väder.

Från Södergårdens ladugård går en stensatt (underbroad) väg rakt mot väster ut i sjön. Det går en kort liknande väg ut i sjön i sjökanten söder om Norrgården.

En liknande väg utgår också från mitten av Norrgårdstomtens västra sida, väster om stenmuren. Det tyder på att Kyrkvägen före laga skiftet gick över Norrgårdens tomt. Efter laga skifte går den linjalrakt i tomtens norrsida. Den gamla och nya vägen möts längre ut i sjön.

Det nordvästra diket till vägen över mossen grävdes av Sven Anders i Norrgården och det sydöstra av Petter i Södergården, troligen någon gång efter laga skiftet.

Norrgården

Norrgårdens byggnader

På laga skifteskartan från 1847 hade Norrgården fyra byggnader: ett boningshus, som låg vid tomtgränsen i nordöst (det är nu borta); en ladugård vid den östligaste rännebron (bron finns ännu kvar); en smedja (som låg där stora boningshuset ligger i dag) och ett fårhus i anslutning till hägnaden i norr (det är nu också borta).

Boningshus

Efter laga skiftet har man byggt ett brygghus (nuvarande raststuga). När nya mangårdsbyggnaden med källare skulle byggas, rustade man upp brygghuset, för att bo i det under byggnadstiden. Stora boningshuset stod färdigt omkring 1907. När gamla boningshuset revs är okänt. Gamla brygghuset hyrdes ut. Senaste ägarna bodde kvar i stora huset till 1929 och arrendatorn till 1942. Stora huset används i dag som övernattningshus för gäster i nationalparken.

I trädgården fanns många äppelträd med stora fina äpplen, samt päron och körsbärsträd. Där fanns också en berså av syrener. Kring trädgården var en trädgårdsgård. Den hade en port mitt för stora ingången och en för lilla ingången.

Ladugård

I trakten var det vanligt med två ladugårdar på varje gård. De kunde ligga var för sig eller vara sammanbyggda i vinkel. En bro ledde upp till hörännen ovanpå ladugården. I ladugården under brukade man ha hästar och kor, grisar och får samt höns. Höet på rännet

och i ladan hjälpte till att hålla varmt. I den andra ladugården brukade man ha lada och loge, vagnar och vedbod. För att underlätta tröskningen hade man ett runt vandringskjul i anknytning till logen. Vandringen drogs med en häst och drev tröskverket på logen.

Vid laga skiftet i mitten av 1800-talet hade Norrgården bara en ladugård, men i början av 1900-talet fanns ytterligare en. Båda hade rännebroar, som finns kvar, men den ena har delvis rasat för att ett träd växt alltför nära. Den nordöstligaste och äldsta av ladugårdarna hade ett vandringskjul vid nordvästra långsidan. Troligen blev den äldsta ladugården för dålig, så det byggdes ett vagnsskjul nedanför den yngre ladugården. Enligt foto från 1967 var taket beklätt med trästickor.

Axel och Ida hade en häst, fem-sex kor, får, grisar och höns där. Furir Malmström hyrde då brygghuset åt sig och familjen. Hans fru hade en ko i ladugården. Det ingick i hyran.

Brandträd

Mellan boningshus och ladugårdar, i trädgårdsgränsen, står en rad med brandträd kvar. Dessa lövträd stod där för säkerhets skull. Brann ladugården skulle träden hindra flagor att antända boningshuset och tvärt om.

Jordkällare och dass

En jordkällare ligger mellan brandträdsraden och ladugården. Den är nu jordfylld, troligen på grund av grävlingar som grävt där. Taket kan vara byggt som ett stenvalv.

Första delen av 1900-talet låg det ett dass en bit nordöst om källaren.

I gränsen mellan Norrgårdens och Södergårdens ägor kan man ännu se var den ene jordbrukaren slutade bruka sin mark och var grannen tog vid. Foto: Johan Rova.

använde man en mähraskrämma. Den bestod av en träram cirka 20×12 centimeter med trästickor fastsatta vid långsidorna, så att de gick inåt. Genom ramens kortsidor gick en kolv, som inte var rund. När kolven vevades runt smattrade det och det skrämde hästarna.

Norrgårdens familjehistoria

Till Norrgården flyttade Sven Anders Jonasson med sina föräldrar från Åsenhöga socken. Han gifte sig 1873 med Elise Maria Hansdotter från Stråkeved i Kävsjö socken. De fick tio barn. Elisa dog 1901 och Sven Anders 1911. Deras son Axel blev ägare till gården. Han gifte sig 1915 med Ida. Ida och Axel fick en dotter, Dagmar.

Axel var bygdens tandläkare. Han drog ut värkande tänder. Axel dog 1926. Gården arrenderade ut. Ida och dottern Dagmar flyttade 1929. Idas del i gården övertog Dagmar 1951. Ida dog 1963 och samma år såldes gården till Domänverket.

Norrgårdens brygghus (nu raststugan) hyrdes 1918-1926 av furir Malmström, som tjänstgjorde vid I 12. Regementet låg först i Jönköping, men flyttades senare till Eksjö. Han kom hem varje lördag och söndag. Då gick han den långa vägen mellan järnvägsstationen i Klevshult och hemmet i Södra Svänö. Enligt dottern Ingeborg, senare gift Pettersson, hade mamman en ko, som stod i ladugården. Det ingick i arrendet. Varje år odlade Ingeborgs mamma lin på åkern bakom huset. Linet hängde hon upp i ladugården och tog med det, när familjen flyttade. Fadern var intresserad av jordbruk.

Torpet Lilla Svänö

Till Norrgården i Södra Svänö hörde torpet Lilla Svänö. Det låg på andra sidan mossen, i kanten mot skogen, på östra sidan om vägen mellan Södra och Norra Svänö. Torpet blev öde 1885, då det tillföll stamfastigheten. I ladugården fanns plats för två kor. Fram till 1920-talet, då ladugården revs, användes den till att förvara hö i. Under vintern hämtades höet med släde.

Kyrkvägen

Förbi ladugårdarna, och mellan stora och lilla huset, gick Kyrkvägen i öst-västlig riktning. Många gick förbi på söndagarna på väg till och från Kävsjö kyrka. På vintern åkte man istället släde över sjön. För att de betande hästarna inte skulle rusa fram och nosa på det finklädde kyrkfolket på väg till kyrkan,

Södergården

Södergårdens byggnader

På laga skifteskartan från 1847 hade Södergården två byggnader, ett boningshus och en ladugård.

Boningshuset

Boningshuset revs troligen i början av 1920-talet och låg där grillplatsen är i dag. Öster om huset, där hustomten övergår i åker, finns i nord-sydlig riktning rester av ett uthus. Det har innehållit ett vedskjul och förmodligen också dass, höns- och svinhus med mera.

Ladugården

Ladugården från laga skiftetiden låg i nord-sydlig riktning. Den ersattes av en ladugård i öst-västlig riktning. Av den yngre ladugården återstår nu endast rännebron och grundstenar samt ett par betongytar. Ladugården finns med på 1953 års ekonomiska karta och finns också i bild, tagen söderifrån.

Öster om ladugårdsgrunden ligger ett litet sankområde, där djuren förr drack. Det hette 1847 Flodalen och i mitten av 1900-talet Gubbadals äng. Torra somrar, när sankområdet torkade ut, tog man vatten ur den intilliggande brunnen, som aldrig sinade.

Södergårdens ladugård. Det enda som finns kvar idag är rännebron. Foto: okänd fotograf.

Den kvarvarande rännebron till Södergårdens ladugård.
Foto: Johan Rova.

Vattnet hivades upp med hink i en trebent gryta, där djuren fick dricka. Behövde man varmvatten eldade man under denna gryta. Brunnen, som fortfarande finns kvar, är nu försedd med pump. Brunnen användes tidigare också till att kyla mjölk i. Man sänkte då ner mjölkhinken med ett rep.

Innan sjösänkningen drack djuren förmodligen vatten i strandkanten. Från ladugården går en nu övertorvad, stensatt, väg ner i sjökanten.

Jordkällare

Södergårdens jordkällare har kallmurat stenvall och den har bebotts av en grävlingfamilj som fyllt den med jord.

I början av 1900-talet påbörjade en bror till ägaren Sven Nilsson ett husbygge inte långt från denna jordkällare. Han grävde endast källargropen, som skulle varit under huset. Gropen finns kvar ännu.

Södergårdens familjehistoria

Till Södergården i Södra Svänö i Kävsjö socken flyttade Petter Johansson från Snuggebo i Hörle och Inga Karlsdotter från Häradsö i Åkers socken när de gifte sig år 1860. De fick fyra barn, varav de tre äldsta flyttade till Amerika.

Yngsta dottern Anna gifte sig 1900 med Nils Johansson från Fränestads Norrgård i Forsheda. De övertog Södergården och där fick de tre söner. Nils och Anna ville flytta med familjen till Amerika och dessförinnan ordna det för Annas föräldrar, genom att bygga Fridhem vid Norra Svänö. Byggandet var klart 1905 och Petter och Inga flyttade dit.

Södergården arrenderades ut och 1906 tog Nils och Anna med sina tre söner till Chicago i Amerika. Där födde de tre barn. Annas mor Inga fick hjärnblödning 1912 och familjen återvände till Svänö. Inga dog 1914 och Petter 1920. Anna födde ytterligare sju barn.

Nils kallade Nesse i Svänö. Nesse och Anna hade sex kor, en häst och flera höns. I Mattsons affär i Klevshult bytte de smör, ägg och säd mot varor.

Annas mor Inga avled 1947 och Nesse reste till Amerika för att hälsa på de sex barn som emigrerat till Amerika. Han avled 1948. Äldste sonen Magni återvände från Amerika och bosatte sig i Sverige. Han tänkte bygga intill Södergården i Svänö och började med att gräva en källargrop. Det blev aldrig något hus.

Anna och Nesses son Sven övertog så småningom gården och brukade den till 1943. Han bodde inte där utan i Bjärkelund och efter svärfars död i Fridhem.

Källhänvisningar

Renskrivna intervjuer och övrigt material som denna rapport bygger på (se nedan) har av utrymmesskäl inte tagits med i denna rapport. Detta material finns i stället samlat i Länsstyrelsens arkiv.

Kultur- och personhistoria

Lantmäteriet: Laga skifteskarta 1847, akt 30 i Kävsjö socken.

Ekonomiska kartor 6D1h/6317 från år 1953 och 1984.

Länsstyrelsen Westfelt Anders 24/11 1994: Historiskt kartöverlägg och PM.

Länsstyrelsen Eriksson Astrid november 1995: Intervjuer med Sven Nilsson och Ingeborg Pettersson.

Länsstyrelsen Eriksson Astrid november 1995: Text till AW:s historiskt kartöverlägg & intervjuer.

Länsstyrelsen Eriksson Astrid 2000/2001: Nytt historiskt kartöverlägg, som delvis medfört nya uppgifter och andra tolkningar.

Värnamo nyheter, 1967: Silverskatten i Hönö.

Värnamo nyheter, 1967: Svänö märklig ö i Store mosse. Blomsterängarnas praktfulla flora bevarad på märklig Store Mosse-ö.

Turesson Lena, Bebyggelsen på Svänö på 1910-talet, 1993.

Fritz Lennart, före detta förvaltare i Store Mosse (flera intervjuer under arbetets fortskridande).

Svensson Dagmar, Huskvarna, uppfödd i Norrgården och sista ägaren, tillfrågad 2001.

Pettersson Ingeborg, född Malmström, som bott i brygghuset/raststugan, intervjuad 1995.

Nilsson Sven, före detta brukare av Södergårdens, intervjuad 1995.

Nilsson Elving, Hillerstorp (Sven Nilssons yngre bror).

Nelsson Roland, Vetlanda (Sven Nilssons brorsbarn).

Natur

SGU-rapport 4465, 1996: Store Mosse nationalpark.

Naturvårdsverket: Nationalpark i Jönköpings län. Store Mosse-folder 1994.

Naturvårdsverket: FAKTA - Store mosse nationalpark - Fornbolmen och rocknarna.

Naturvårdsverket: FAKTA - Store mosse nationalpark - Fågellivet vid Kävsjön.

Länsstyrelsen: Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur och kulturvärden. 9/1992.

Länsstyrelsen: Miljö i Jönköpings län, 1988:5. Ängs- och hagmarker i Gnosjö kommun.

Damberg Dan 1993, SVÄNÖ - RUNT, en turistkarta utan text.

Tidigare inventeringar och bedömningar

Länsstyrelsens ängs- och hagmarksinventering nr. 22 i Gnosjö kommun.

Länsstyrelsens bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturvärden nr. 25 i Gnosjö kommun.

Att se

Filmen "Sommar på myren" av Ove Norrman.

Karta: Södra Svänö vid Laga skiftet 1847

Karta öfver alla ägorne till Svänö
uti Jönköpings län Östbo härad af Käfsjö Socken.
Upprättad År 1847
af J.W. Åkerhjelm

Här endast Södra Svänö
avritad, bearbetad och
förstorad

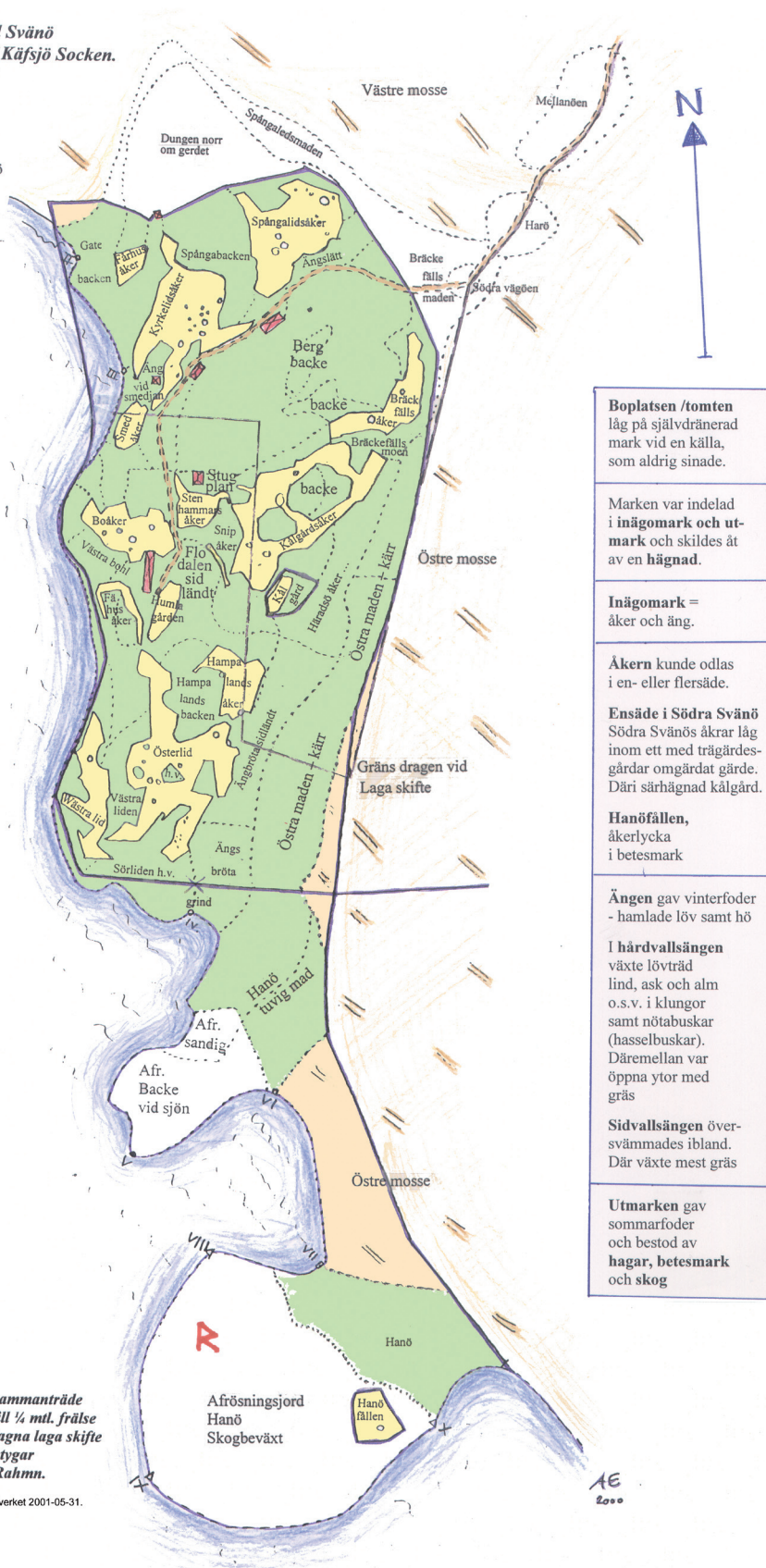
Södra
SVÄNÖ
1847

- Byggnad
- Åker
- Äng
- Betesmark / skog
- Mosse
- Fornlämning
resta stenar,
gravfält från
yngre järnåldern
- Afrösningsjord /Afr.
= ej odlingsbar mark
- På originalkartan
står endast åkrar-
nas nummer,
men inte namn.
- Byggnaderna är
gula – här röda.

År 1848 den 19 September
wid Östbo härads ägodelnings Rättssammanträde
i Näsbyholm, blef det å alla ägorne till ¼ mtl. frälse
Svänö förtäade, å denna karta upptagna laga skifte
till framtida efterrättelse fastställt, betygar
På Ägodelnings Rättens vägnar J; Rahmn.

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2001-05-31.

ca 100 m

Boplatsen /tomten
låg på självdränerad
mark vid en källa,
som aldrig sinade.

Marken var indelad
i **inägomark och ut-
mark** och skildes åt
av en hägnad.

Inägomark =
åker och äng.

Åkern kunde odlas
i en- eller flersäde.

Ensäde i Södra Svänö
Södra Svänös åkrar låg
inom ett med trädgårds-
gårdar omgärdat gårde.
Där i särhägnad kålgård.

Hanöfållen,
åkerlycka
i betesmark

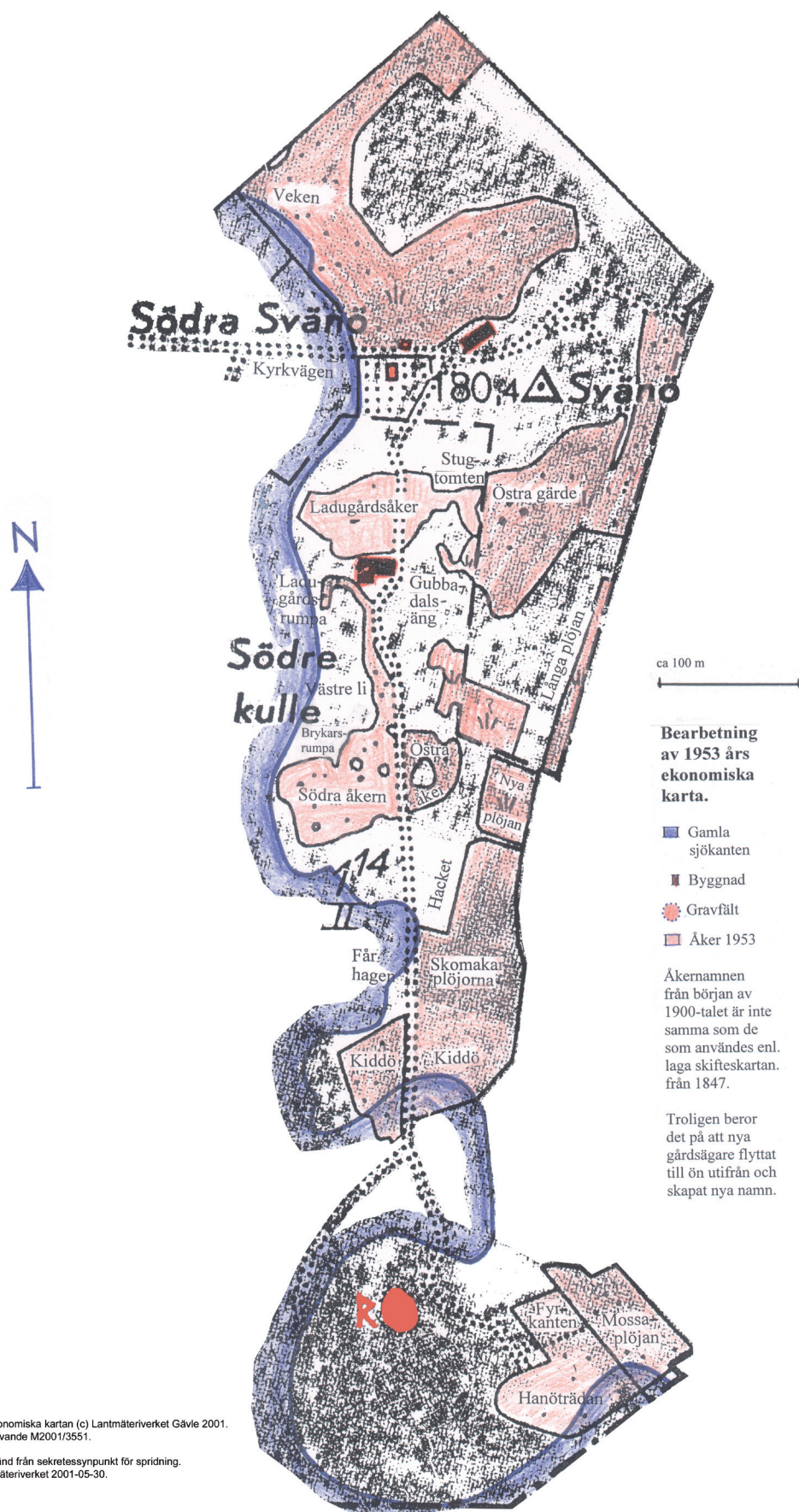
Ängen gav vinterfoder
- hamlade löv samt hö

I hårdvallsängen
växte lövträd
lind, ask och alm
o.s.v. i klungor
samt nötabuskar
(hasselbuskar).
Däremellan var
öppna ytor med
gräs

Sidvallsängen över-
svämmades ibland.
Där växte mest gräs

Utmarken gav
sommarfoder
och bestod av
hagar, betesmark
och skog

Karta: Södra Svänö på 1950-talet

Ur Ekonomiska kartan (c) Lantmäterverket Gävle 2001.
Medgivande M2001/3551.

Godkänd från sekretessynpunkt för spridning.
Lantmäterverket 2001-05-30.

Karta: Jämförelse mellan 1847 och 1953

